

UDK: 069(497.5Zagreb):314.742"1933/1940"
314.742(100=163.42)
(083.82)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 11. 4. 2018.

Prihvaćeno: 10. 8. 2018.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v50i2.91>

Iseljenički muzej u Zagrebu (1933. – 1940.)

RAJKA BUĆIN

Hrvatski državni arhiv

Zagreb, Hrvatska

rbucin@arhiv.hr

Iseljenički muzej u Zagrebu (1933. – 1940.) ima veoma važnu ulogu za povijest hrvatskoga, ali i jugoslavenskoga iseljništva te za povijest hrvatske kulture. Muzej je bio jedinstvena ustanova koja je prikupljala građu vezanu uz povijest iseljništva s područja Kraljevine Jugoslavije, među kojima je bio razmjerno najveći udio hrvatskih iseljenika. Svojevremeno je bio i jedna od dviju u čitavome svijetu postojećih ustanova koje su prikupljale građu isključivo o iseljništvu. U kratkome razdoblju postojanja prikupio je veliku količinu građe, od čega najviše raznovrsnih tiskovina (časopisa i novina, knjiga i brošura, letaka, plakata, pravila i sl.), ali i isječaka iz tiska, fotografija, osobnih i drugih dokumenata iseljenika i iseljeničkih organizacija te raznih predmeta. Rad Muzeja istražen je na temelju arhivskoga gradiva iz Hrvatskoga državnog arhiva, što je dopunjeno uvidom u iseljenička glasila *Novi iseljenik* i *Hrvatski iseljenik* te *Iseljenički muzej*, koji je izlazio kao prilog tih glasila.

Ključne riječi: Hrvatska; iseljništvo; Iseljenički muzej; Kraljevina SHS/Jugoslavija; Milostislav Bartulica; Fedor Aranicki; Ivan Lupis-Vukić; *Novi iseljenik*; *Hrvatski iseljenik*

Uvod

Za povijest hrvatskoga, ali i jugoslavenskoga iseljništva važnu ulogu ima Iseljenički muzej sa sjedištem u Zagrebu (1933. – 1940.), kao i njegova podružnica u Splitu (1937. – 1940.). Zbog jedinstvenoga mjesta u muzejskoj djelatnosti važan je i za povijest hrvatske kulture. Njegova je povijest izmaknula temeljitijoj znanstvenoj obradi, a protekom vremena gotovo je pao u zaborav. Jedan od najranijih povijesnih pregleda muzeja u Hrvatskoj, rad Vere Humski iz 1986., donosi o njemu i njegovoj splitskoj podružnici tek nekoliko rečenica, s podacima koji nisu sasvim točni.¹ Osnovne podatke o Muzeju donosi i Ana

¹ Što se tiče Muzeja u Zagrebu, Vera Humski u svojem radu naznačuje da se inicijativa o njegovu stvaranju pojavila 1930. te donosi podatak o svečanom otvorenju 1936. godine. Govoreći o podružnici Muzeja u Splitu, njezino otvorenje datira u 1941. godinu. Vidi: HUMSKI, „Pregled povijesti muzeja u Hrvatskoj”, 27, 45-46.

Holjevac Tuković u povijesnoj bilješki o stvaratelju, u inventaru fonda (2005.), nakon što je gradivo preuzeto u Hrvatski državni arhiv od Instituta za migracije i narodnosti (1998.), a u pojedinim detaljima produbljuje ih Snježana Ivanović (2015.) radeći na tematskom vodiču posvećenom fondovima i zbirkama relevantnima za istraživanje povijesti iseljništva (*Iseljništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*).² Odabrani dokumenti predstavljeni su i na izložbi Hrvatskoga državnog arhiva (2015.) kao najava spomenutoga tematskog vodiča.³ U novije vrijeme, kada tema iseljništva i migracija izaziva povećanu pozornost šire javnosti, Muzej se mjestimično spominje u novinskim člancima ili na mrežnim portalima, uglavnom s osnovnim podacima preuzetim iz spomenutih radova, ponekoga arhivskog izvora ili nasumičnoga korištenja periodike iz vremena djelovanja Muzeja.⁴

Svojim značenjem Muzej je svakako zaslužio da ga se sustavno obradi i predstavi javnosti, što je i cilj ovoga rada. U radu nije iscrpnije obuhvaćena podružnica u Splitu, koja opsegom i važnošću za sredinu u kojoj je djelovala također zaslužuje posebnu obradu. Korišteno je izvorno arhivsko gradivo, poglavito gradivo samoga Muzeja, ali i nekoliko drugih fondova i zbirki Hrvatskoga državnog arhiva, uz dopunu podacima iz iseljničkoga tiska, *Novoga iseljenika* (1928. – 1940.), *Hrvatskoga iseljenika* (1940.) i *Iseljničkoga muzeja* (1936. – 1940.). U tim su listovima redovito objavljivane vijesti o radu Muzeja zahvaljujući Milostislavu Bartulici, koji je bio voditelj, poslije i ravnatelj („v.d. upravnik”, potom i „ravnatelj”) Muzeja te urednik *Iseljničkoga muzeja*, koji je izlazio kao podlistak *Novoga i Hrvatskoga iseljenika*.

Povijesni, pravni i organizacijski okvir rada Muzeja

Inicijativa o osnutku Iseljničkoga muzeja u Zagrebu može se pratiti još od 1930., kada ju je pokrenuo Fedor Aranicki unutar Iseljničkoga komesarijata u Zagrebu (1923. – 1939.), na čijemu se čelu tada nalazio.⁵ Komesarijat je bio dio tzv. državne iseljničke službe, čiji se znatan dio nalazio u Zagrebu od 1918. do 1939., prvenstveno zbog velikoga broja iseljenika s hrvatskih područ-

² U spomenutim tekstovima navode se različite godine osnutka i/ili prestanka rada Muzeja (zbrka je uglavnom nastala miješanjem datuma osnutka i svečanoga otvorenja Muzeja, a prestanak rada Muzeja uglavnom se veže uz početak Drugoga svjetskog rata na području Krajevine Jugoslavije, odnosno uspostavu Nezavisne Države Hrvatske). Vidi: HUMSKI, „Pregled povijesti muzeja u Hrvatskoj”, 27, 46; HOLJEVAC TUKOVIĆ, *Sumarni inventar: Iseljnički muzej*, 4-8; IVANOVIĆ, „HR-HDA-1619, Iseljnički muzej”, 473.

³ BUČIN, JUKIĆ, ŠARIĆ, *Hrvatsko iseljništvo kroz fondove i zbirke HDA*, 11.

⁴ Usp. „Iseljnički muzej”.

⁵ Fedor Aranicki (1888. – 1971.), pravnik. Radio je u Odjelu za pravosuđe Zemaljske vlade, na poslovima međunarodne pravne pomoći te potom u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba kao tajnik (podatci o ranim godinama njegove karijere relativno su oskudni, a potječu uglavnom iz novinskih članaka). Od 1923. do 1931. šef je Iseljničkoga komesarijata, a od 1931. šef iseljničke službe u Beogradu. Vidi: BUČIN, „Državna iseljnička služba”, 47.

ja koji su se iselili još u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije,⁶ ali i zbog postojećega upravnog aparata i poslovnica parobrodarskih društava za prijevoz putnika te blizine luka.⁷ Državna iseljenička služba imala je zadatak skrbiti o iseljenicima, oblikovati propise vezane uz iseljavanje, pomagati iseljenicima u tzv. privatno-pravnim postupcima (potrage, ostavine, odštete i dr.), informirati ih o mogućim iseljeničkim odredištima, uvedenim kvotama na pojedinim područjima i sl., brinuti se za izdavanje iseljeničkih putovnica, nadzirati rad agencija uključenih u iseljavanje te voditi statistiku iseljavanja. Na oblikovanje poslijeratne iseljeničke službe najviše su utjecali propisi doneseni 1920. – 1921./1922. (od čega su najvažniji Zakon o iseljavanju i Pravilnik o izvršenju Zakona), kojima je uređeno djelovanje nadležnih upravnih tijela.⁸ U prvo vrijeme nakon Prvoga svjetskog rata glavni dio državne iseljeničke službe bio je smješten u Zagrebu, a u Beogradu je u okviru Ministarstva socijalne politike poslovao privremeni Iseljenički ured, koji je trebao pomoći u konačnoj organizaciji službe.⁹ Na temelju prihvaćenih propisa u Zagrebu je 1922. uspostavljen Generalni iseljenički komesarijat, koji je u kraćem razdoblju obavljao većinu spomenutih poslova za područje čitave države.¹⁰ Pored toga, propisima su bila predviđena i druga, teritorijalno raspoređena ili pomoćna tijela (pogranični lučki i željeznički komesari/nadzornici u zemlji, iseljenički izaslanici u inozemstvu, Savjetodavni iseljenički odbor u Beogradu).¹¹ Zbog prigovora pretjeranoj centralizaciji poslova u Zagrebu,¹² Generalni iseljenički komesarijat ubrzo je ukinut, a zamijenio ga je Iseljenički komesarijat (također sa sjedištem u Zagrebu).¹³ Djelovao je s nešto užim stvarnim djelokrugom, ali je i dalje bio nadležan za područje čitave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) (1919. – 1929.) te poslije Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1941.).¹⁴ Radi nadzora i

⁶ Pola milijuna ljudi iselilo se samo od 1890. do 1913., najviše s prostora tadašnje Hrvatske i Slavonije. Tome treba pribrojiti i iseljene u prethodnom razdoblju, u većem broju s područja Dalmacije, Hrvatskoga primorja i Istre. Usp. ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku”, 128. O broju iseljenih za pojedina područja i razdoblja bit će više riječi poslije.

⁷ HRANILOVIĆ, „Iseljenička politika i služba”, 331; BUĆIN, „Državna iseljenička služba”, 40-41.

⁸ „Zakon o iseljavanju”, *Službene novine* (Beograd), 39 (1922); „Pravilnik o izvršenju Zakona o iseljavanju”, *Službene novine*, 194 A (1922). Usp. BUĆIN, „Državna iseljenička služba”, 43.

⁹ BUĆIN, „Državna iseljenička služba”, 39-44.

¹⁰ *Isto*, 44-45.

¹¹ „Pravilnik o izvršenju Zakona o iseljavanju”, *Službene novine*, 194 A (1922). Usp. HRANILOVIĆ, „Iseljenička politika i služba”, 330-331; BUĆIN, „Državna iseljenička služba”, 45-46.

¹² U pismu Adolfa Cuvaja objavljenom u *Obzoru* 26. siječnja 1929. te nešto kasnije prenesenom u *Novom iseljeniku* to se pripisuje utjecaju nekih utjecajnih članova Radikalne stranke. Vidi: „Za Generalni iseljenički komesarijat”, *Novi iseljenik* (Zagreb), 8 (1929), br. 2, 1.

¹³ Od 1923. službeni mu je naziv bio Iseljenički komesarijat Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. Iseljenički komesarijat Kraljevine Jugoslavije. Nakon prelaska Aranickoga u Beograd (1931.) jače se veže uz nadležno ministarstvo, pa se to odrazilo i na njegov naziv (Iseljenički komesarijat Ministarstva narodnog zdravlja i socijalne politike).

¹⁴ Rad Komesarijata u početku se odvijao u okviru Administrativnoga odsjeka, Odsjeka privatno-pravne zaštite, Statističkoga i Odsjeka informativne službe. Krajem 1920-ih uspostavljen je Odjel za kulturnu propagandu i katastar. Od 1934. unutarnji je ustroj potpuno promijenjen u skladu s promjenama u poslovanju. Vidi: BUĆIN, „Državna iseljenička služba”, 46-52.

usklađivanja rada čitave iseljeničke službe te donošenja propisa u Beogradu je, u okviru Ministarstva socijalne politike (1918. – 1929.), a potom Ministarstva narodnoga zdravlja i socijalne politike (1929. – 1941.), uspostavljen Iseljenički odsjek (1922. – 1931.), koji je poslije, kako su se zadaci službe razvijali, zami-njen Odsjekom za iseljavanje i useljavanje (1931. – 1934./1935.), pa potom i Odsjekom za zaštitu iseljenika (do 1941.).¹⁵ Aranicki je bio na čelu Iseljeničkoga komesarijata, kao najvažnijega u nizu upravnih tijela koja su činila dio službe u Zagrebu, od njegova osnutka 1923., a od 1931. rukovodio je službom iz Beograda.¹⁶

Svjestan promjena u migracijskim tokovima u okolnostima svjetske gospodarske krize, Aranicki je krajem 1920-ih, tada još u okviru Iseljeničkoga komesarijata, potaknuo i/ili započeo niz aktivnosti i mjera radi usklađenja rada tadašnje državne iseljeničke službe s novim potrebama iseljenika. Iseljavanje s europskih područja bilo je tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća uglavnom usmjereno prema američkom kontinentu, a to je vrijedilo i za područje Austro-Ugarske Monarhije.¹⁷ Raspadom Monarhije nakon Prvoga svjetskog rata njezini dijelovi (Hrvatska i Slavonija, Bosna i Hercegovina, veći dio Dalmacije i slovenska područja, Vojvodina) ušli su u sastav Kraljevine SHS, a dio je na temelju Rapalskoga ugovora potpao pod Italiju (Istra, dijelovi Hrvatskoga primorja i Dalmacije).¹⁸ Iz područja uključenih u teritorij Kraljevine SHS najveći broj iseljenika bio je iz Dalmacije te Hrvatske i Slavonije, potom slovenskih područja i Vojvodine, a broj iseljenih s ostalih područja uključenih u sastav nove države bio je mnogo manji.¹⁹ Hrvati, koji su u tome bili brojčano najzastupljeniji, iseljivali su se u prijašnjem razdoblju najprije u države Južne Amerike (Argentinu i Čile, potom Brazil, Urugvaj i Boliviju, a u manjoj mjeri u druge južnoameričke države), većinom iz Dalmacije, Hrvatskoga primorja i Istre, a tek potom i u Sjedinjene Američke Države (SAD). U južnoameričkim državama bilo je do početka Prvoga svjetskog rata oko 250 tisuća Hrvata.²⁰ Krajem XIX. stoljeća prevladalo je iseljavanje u SAD.²¹ Onamo se iselila većina

¹⁵ *Isto*, 38, 47.

¹⁶ *Isto*, 47.

¹⁷ ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku”, 127-128; KLINGER, „Počeci masovne migracije u Ameriku”, 11-21; KRALJIC, „Emigracija iz Austro-Ugarske 1880. – 1914.”, 37-45.

¹⁸ Vidi npr.: ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. – 1918.*

¹⁹ Veoma važan elaborat o iseljeništvu s područja Kraljevine SHS sastavio je 1920. Artur Benko Grado. Prema njegovim tadašnjim procjenama, 20 % Hrvata živjelo je u iseljeništvu, a ostalih je bilo oko 8 % (izračun je trebao pridonijeti smještaju iseljeničke službe u Zagreb, op. R. B.). Za 1913. iskazao je tzv. neto broj (dobiven razlikom broja iseljenih i povratnika) od 32 290 iseljenih Hrvata i Slovenaca, za Dalmatince, Bosance i Hercegovce taj je broj bio 3672, a za „Bugare” (Makedonce), Srbijance i Crnogorce ustvrdio je da ih se više vratilo nego iselilo (4438). Vidi: BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 41.

²⁰ HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, 23.

²¹ O tome postoji dosta opsežna literatura, a neki se naslovi ovdje navode na više mjesta (npr. HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*; ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku”; ČIZMIĆ, SOPTA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*; NEJAŠMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.”).

od oko pola milijuna hrvatskih iseljenika, koliko ih je bilo od 1890. do Prvoga svjetskog rata, pretežno s područja tadašnje Hrvatske i Slavonije.²² Za vrijeme rata iseljavanje je zbog ratnih okolnosti (uglavnom) prekinuto, a već 1921. i 1924. SAD je zbog ekonomskih razloga uveo kvote kojima se ograničavalo useljavanje. Broj useljenika s područja Kraljevine SHS tim je kvotama sveden na nekoliko stotina, a efektivno je iznosio nekoliko tisuća osoba godišnje.²³ Stoga su se iseljenici s područja Kraljevine okrenuli novim odredištima. Ponovno su postale aktualne južnoameričke države, a ojačalo je i iseljavanje u Kanadu, Australiju i Novi Zeland te europske zemlje, prvenstveno u Belgiju, Njemačku i Francusku.²⁴ Većina iseljenika i dalje se iseljavala s hrvatskih, potom slovenskih, a u mnogo manjoj mjeri s drugih područja.²⁵ Za današnja hrvatska područja (uključujući i ona koja su u to vrijeme bila pod talijanskom upravom) broj iseljenih u međuraću iznosio je oko 150 tisuća, od toga u prekomorske zemlje oko 125 tisuća osoba.²⁶ S obzirom na to da su tijekom 1920-ih i 1930-ih opće prilike i životni uvjeti u državama useljenja bili sve nestabilniji, iseljenici su se u nemalom broju vraćali na ishodišna područja, pa je Fedor Aranicki, kao ključna osoba državne iseljeničke službe, u tom razdoblju zagovarao mjere zaštite iseljenika i povratnika kao i očuvanje nacionalnoga (tada prije svega „jugoslavenskoga“) identiteta na područjima useljenja. To je nastojao provesti i u djelatnosti Komesarijata.²⁷ U okviru Komesarijata osnovao je 1929. poseban Odjel za kulturnu propagandu i katastar naselja („Odjel za kulturnu propagandu i katastar naših naselja“), preko kojega se odvijala kulturno-prosvjetna suradnja s iseljeništvom te su registrirana iseljenička naselja, u njima postojeće organizacije i ustanove kao i pojedinci koji su živjeli u iseljeništvu.²⁸ Aktivnosti koje je započeo na mjestu čelnika Iseljeničkoga komesarijata protegnule su se i u sljedeće desetljeće, kada je premješten u Beograd.²⁹ Od 1928. podržavao je i rad krovne iseljeničke organizacije pod nazivom Savez

²² ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 128. Prema izračunu Josipa Lakatoša iz 1914., od 1900. do 1913. s područja Hrvatske i Slavonije iselilo se 257 212 osoba (ČIZMIĆ, „O iseljavanju iz Hrvatske“, 30). Ivo Nejašmić navodi broj od 260 tisuća osoba za razdoblje 1900. – 1914. (NEJAŠMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.“, 411-412).

²³ Članovi obitelji prije iseljenih nisu se ubrajali u kvote (op. R. B.). Kvota za 1924. iznosila je 671 osobu (usp. HRANILOVIĆ, „Iseljenička politika i služba“, 326; ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 136; ČIZMIĆ, SOPTA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 15). Brojčane podatke o iseljenicima u SAD za razdoblje 1923. – 1933. vidi u: HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, 54. Aranicki je objavio podatke za 1928. (ARANICKI, *Naša migraciona statistika za godinu 1928.*, 4). Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba“, 48.

²⁴ HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, 50, 54, 61.

²⁵ *Isto*, 50-53. Kod Holjevca su podatci za razdoblje od 1929. iskazani prema tadašnjim banovinama, pa u broju iseljenih prednjače Savska i Primorska, a potom Dravska i Dunavska banovina. U manjoj se mjeri iseljavalo s područja Vardarske i Zetske, a neznatno iz drugih banovina.

²⁶ ČIZMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 129; NEJAŠMIĆ, „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.“, 412-413.

²⁷ BUČIN, „Državna iseljenička služba“, 50-51.

²⁸ *Isto*, 51-52.

²⁹ *Isto*, 38, 47-50.

organizacija iseljenika (SORIS), čije je sjedište također bilo u Zagrebu. Rad Saveza i njegovih sastavnica bit će ubuduće poznat pod nazivom „privatna iseljenička služba”. Ona će sve više pomagati državnim tijelima u brizi o iseljenicima i iseljeničkim pitanjima.³⁰ U spomenutim aktivnostima Aranicki je imao brojne suradnike, među kojima se posebno ističe Milostislav Bartulica.³¹ Bartulica je bio aktivan u domaćim iseljeničkim organizacijama još od 1925., a od 1928. i u SORIS-u, preko kojega se povezao s Aranickim, prvenstveno u nastojanjima da se donese suvremeniji iseljenički zakon.³² Aranicki je 1930. pokrenuo i projekt Iseljeničkoga muzeja u Zagrebu kao institucije koja će čuvati memoriju o jugoslavenskom, ali u mnogim segmentima ipak pretežno hrvatskom iseljeništvu.³³

Kada je započeo taj projekt, prikupljanje građe odvijalo se u okviru netom uspostavljenog Odjela za kulturnu propagandu i katastar naselja Iseljeničkoga komesarijata, koji je vodio Nebojša Travica.³⁴ Tijekom 1933., kada je Aranicki već bio u Beogradu na mjestu „šefa Iseljeničke službe”, tj. voditelja Odsjeka za iseljavanje i useljavanje u Ministarstvu socijalne politike i narodnoga zdravlja, njegovu inicijativu prihvatio je ministar Ivan Pucelj. On je u srpnju 1933. donio i rješenje o osnutku Muzeja.³⁵ Aranicki je imao na umu Bartulicu kao osobu koja će preuzeti vođenje Muzeja, ali je to htio povezati i s aktivnostima Odsjeka za nacionalno-prosvjetni rad (koji je uspostavljen umjesto Odjela za kulturnu propagandu i katastar naselja) u Iseljeničkom komesarijatu te ugraditi u Pravilnik o Muzeju. Bartulica je odgovarao Aranickom ne samo kao istomišljenik u iseljeničkim stvarima i donošenju novoga zakona nego i iskustvom koje je stekao radeći u novinama, pa i političkim angažmanom, što se sve moglo iskoristiti u radu Muzeja o kojemu je ovdje riječ. Naime, još od srednoškolskih dana Bartulica je bio aktivni pripadnik jugoslavenske nacionalističke omladine, zbog čega je i napustio Dalmaciju prije početka Prvoga svjetskog rata.³⁶ Nakon što se 1916. prebacio u Južnu Ameriku, uključio se

³⁰ Isto, 38. Usp. ANDRIČEVIĆ, „Međunarodna iseljenička služba”, 7.

³¹ Milostislav Bartulica (1893. – 1984.), novinar i publicist. Prije Prvoga svjetskog rata bio je aktivan u Jugoslavenskoj ujedinjenoj (nacionalističkoj) omladini. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata u egzilu u Srbiji, Švicarskoj i Čileu. Član Jugoslavenskoga odbora u Nišu (1915.) i Jugoslavenske narodne obrane u Antofagasti (1916.). Ondje je uređivao *Jugoslavensku državu*, glasilo Jugoslavenske narodne obrane. Nakon povratka u Kraljevinu SHS uređuje razne novine (među ostalima i *Narodni val* Hrvatske seljačke stranke, op. R. B.) te iseljenički tisak, a aktivan je i u domaćim iseljeničkim organizacijama. Nakon atentata na Stjepana Radića (1928.) ne bavi se više političkom publicistikom. Vidi: „Milostislav Bartulica”. Usp. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Bartulica, Milostislav”, 494-495.

³² BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 47-49.

³³ Isto, 50. Usp. HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, okružnica IK, KP br. 41476/1930.

³⁴ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 7/1933. Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 50. Za podatke o N. Travici vidi ovdje bilj. 41.

³⁵ BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 47; HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 10/1933.

³⁶ Prije Prvoga svjetskog rata bio je aktivan i u splitskom glasilu *Ujedinjenje* te šibenskom *Naprednjaku* (s Tinom Ujevićem), gdje je objavljivao protudržavne članke. Zbog njih su ga austrougarske vlasti osudile te je zajedno s Ujevićem proveo četiri mjeseca u zatvoru (STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Bartulica, Milostislav”, 494).

u rad Jugoslavenske narodne obrane (JNO) u Antofagasti (Čile) te je ondje uređivao glasilo JNO-a *Jugoslavenska država*.³⁷ Po povratku u Kraljevinu SHS uređivao je list *Novi iseljenik*, ali i druge novine.³⁸ Pravilnik Muzeja donesen je 15. studenog 1933., a Muzej je u njemu definiran kao „posebna ustanova Iseljeničke službe Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja pri Iseljeničkom komesarijatu u Zagrebu, uz suradnju Saveza organizacija iseljenika, i to pod glavnom upravom i nadzorom Centralnog upravnog odbora za zaštitu iseljenika (...)”.³⁹ Donesen je kao privremeni akt do posebne uredbe o Muzeju (nikada nije donesena, op. R. B.), a Bartulica je u njemu imenovan „voditeljem Muzeja”.⁴⁰ Uz zalaganje Aranickoga u međuvremenu je imenovan i voditeljem Odsjeka za nacionalno-prosvjetni rad u Iseljeničkom komesarijatu umjesto Nebojše Travice, koji je preuzeo vođenje Centrale SORIS-ova Informativno-posredovnog biroa za iseljenike i povratnike u Zagrebu.⁴¹

Nakon iseljeničkoga kongresa održanog 1933. SORIS se aktivnije uključio u različite segmente brige o iseljenicima. U novim pravilima Saveza istaknuto je da će svoju „svrhu”, „da štiti i unapređuje interese (...) iseljenika”, među ostalim, „postizavati (...) osnutkom Iseljeničkog muzeja”.⁴² Stoga je upravo SORIS, prije otvaranja Muzeja za javnost (1936.), donio novi muzejski pravilnik. Muzej je u njemu definiran kao „posebna ustanova Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja i Saveza organizacija iseljenika, sa sjedištem u Zagrebu, u središtu Saveza organizacija iseljenika, i s ograncima po središtima iseljeničkih krajeva”.⁴³ Bartulica je nakon toga, kao v. d. ravnatelja, imao veću samostalnost u oblikovanju muzejskih aktivnosti, a radeći istovremeno u Muzeju, Komesarijatu i SORIS-u, nerijetko je koristio iste dokumente za različite poslove tih institucija. Pravilnikom je bilo predviđeno i osnivanje ogranka Muzeja u Ljubljani, Splitu, Cetinju i drugim mjestima.⁴⁴ Otvoren je samo

³⁷ *Isto*. Jugoslavenska narodna obrana osnovana je 1916. u Antofagasti te se proširila među južnoameričkim, pretežno dalmatinskim, iseljeništvom. Zagovarala je rušenje Austro-Ugarske Monarhije, uspostavu jugoslavenske države i podupirala rad Jugoslavenskoga odbora u Londonu. Vidi: ANTIĆ, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi*.

³⁸ Vidi ovdje bilj. 31.

³⁹ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 10/1933.

⁴⁰ *Isto*. Pravilnik su potpisali Fedor Aranicki kao „šef iseljeničke službe”, Milostislav Bartulica kao „voditelj Muzeja”, Milan Marjanović, predsjedavajući SORIS-a, te Guido (Eugen) Quinz, tadašnji „šef Iseljeničkog komesarijata”.

⁴¹ Nebojša Travica (1907. – 1939.), pravnik. Do 1933. djelatnik Komesarijata. Bio je aktivan i u SORIS-u. Od ljeta 1933. vodio je Centralu SORIS-ova Informativno-posredovnog biroa za iseljenike i povratnike u Zagrebu. Vidi: HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 2/1933 i 10/1933; HR-HDA-1790, Nebojša Travica, kut. 1-2; HR-HDA-890, Zbirka personalnih spisa, 19505 (Nebojša Travica); „Adresar informativno-posredovnih biroa za iseljenike i povratnike”, *Novi iseljenik* 12 (1933), br. 6, 7. Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 50-52.

⁴² „Pravila Saveza organizacija iseljenika u Zagrebu”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 10, 4. Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 51.

⁴³ *Privremeni pravilnik Iseljeničkog muzeja u Jugoslaviji* (drugi po redu) donesen je u ožujku 1936., a potvrđen po ministru 1. lipnja 1936. aktom St. br. 69536/36. Pored šefa iseljeničke službe supotpisali su ga Milan Marjanović i Milostislav Bartulica (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1).

⁴⁴ *Isto*.

ogranak u Splitu (1937.), sa sjedištem u prostorijama tamošnjega Iseljeničkoga kluba, a na čelu mu je bio Ivan Lupis-Vukić.⁴⁵ U Splitu se u sastavu muzeja nalazio i Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, koji je od 1937. bio smješten u posebne prostorije u okviru Gradske biblioteke.⁴⁶ Muzej je u Zagrebu otpočetak bio u zgradi koju su zajednički koristili Iseljenički komesarijat i SORIS, u Branimirovoj 15. Ondje je stalni postav otvoren 7. travnja 1936., a pored Bartulice, Aranickoga te Milana Marjanovića, kao predsjednika SORIS-a,⁴⁷ na svečanosti otvorenja bili su i brojni drugi dužnosnici i/ili djelatnici državne i privatne iseljeničke službe: Ambroz Strižić, Artur Benko Grado, Guido (Eugen) Quinz, Nebojša Travica, Drago F. Andričević, Hinko Sirovatka i dr.⁴⁸

U svoje vrijeme Muzej je bio jedna od tek dviju u svijetu postojećih institucija koje su se bavile isključivo prikupljanjem građe o iseljeništvu. Osim njega djelovao je još Iseljenički arhiv u Kopenhagenu, osnovan 1932. (aktivan i danas).⁴⁹ No na Bartulicu je u konceptualnom smislu najviše utjecao Institut „za strane studije i Nijemce u inozemstvu” (Institut für Auslandskunde Grenz- und Auslandsdeutschtum der Deutschen Kulturpolitischen Gesellschaft) iz Leipziga, s čijim je radom bio pobliže upoznat. Djelokrug Instituta, koji je uspostavljen još početkom XX. stoljeća, bio je širi, ali je uključivao i iseljeničke teme. Institut je raspolagao arhivom i knjižnicom, a prostorije za rad bile su ujedno i izložbene. Polivalentni pristup u radu Instituta utjecao je na Bartulicu smještajem dokumentacije, načinom prezentacije građe i uređenjem prostorija.⁵⁰

Muzej se financirao sredstvima Iseljeničkoga fonda, koja su se stjecala iz iseljeničkih glavarina te su mu dodjeljivana preko Ministarstva socijalne po-

⁴⁵ Ivan Lupis-Vukić (1876. – 1967.), hrvatski novinar i iseljenički djelatnik. Boravio je u SAD-u 1891. – 1898. i 1920. – 1926., gdje je surađivao u više iseljeničkih glasila. Početkom Prvoga svjetskog rata bio je uhićen zbog kritičkoga odnosa prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Od 1929. do 1931. boravio je u Južnoj Americi skupljajući građu o povijesti iseljništva. Nakon povratka iz Amerike bio je veoma aktivan u iseljeničkim organizacijama. Vidi: „Lupis-Vukić, Ivan Florio”. Usp. „Ivan Lupis Vukić”.

⁴⁶ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, dopis Jugoslavenskog iseljeničkog udruženja, 1. svibnja 1937.; zapisnik o ustrojstvu ogranka Iseljeničkog muzeja u Splitu, 6. svibnja 1937. (kut. 1). Usp. „Vijesti iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* (Zagreb) 3 (1937), br. 7, 8.

⁴⁷ Milan Marjanović (1879. – 1955.), hrvatski književnik i publicist. Urednik brojnih književnih časopisa i političkih listova. Zagovornik jugoslavenske ideje, kao takav početkom Prvoga svjetskog rata interniran u Kastvu, odakle je pobjegao u inozemstvo. Bio je član Jugoslavenskoga odbora u Londonu (1915.), potom prešao u SAD (1916. – 1919.). Od 1928. predsjedavajući SORIS-a, a od 1929. šef Državnoga Pressbira u Beogradu. Vidi: „Marjanović, Milan”. Usp. „Milan Marjanović”.

⁴⁸ HR-HDA-1610-ZMiN, 17/547.

⁴⁹ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 8. Usp. „Danish Emigration Archives”.

⁵⁰ Deplijani Instituta (kojima je Bartulica raspolagao) sadržavaju i fotografije prostorija Instituta (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1). Odatle je očita sličnost s uređenjem Muzeja u Zagrebu (fotografije Muzeja objavljujane su povremeno u listovima *Novi iseljenik* i *Iseljenički muzej*).

litike i narodnoga zdravlja.⁵¹ Sredstva potrebna za rad povremeno su se namicala i iz drugih izvora, budžeta Banske uprave, donacija i sl.⁵² No građa se nabavljala isključivo darivanjem i to je ostalo trajnim obilježjem akvizicijske politike Muzeja.⁵³

Godine 1935. započelo je tiskanje priloga pod nazivom *Iseljenički muzej*, koji je izlazio u okviru SORIS-ova časopisa *Novi iseljenik*, a redovito je izlazio u tromjesečnim intervalima od početka 1936. godine.⁵⁴ U *Iseljeničkom muzeju* objavljujane su vijesti o radu Muzeja, novim akvizicijama i posjetima, tekstovi o istaknutim pojedincima iz iseljeničtva, fotografije dijelova postava, grafikoni i karte („mape”) s podacima o pojedinim segmentima iseljeničke službe, potpornim organizacijama među iseljeničtvom, školama, crkvama itd.

Prikupljanje muzejske građe

Fedor Aranicki, kao idejni začetnik Muzeja, obratio se krajem listopada 1930. iseljeničkim izaslanstvima i diplomatsko-konzularnim predstavništvima Kraljevine Jugoslavije radi posredovanja u prikupljanju muzejske građe.⁵⁵ Specificirao je da će Muzej prikupljati, čuvati i prezentirati javnosti iseljeničke publikacije i razne druge tiskovine (novine, knjige, kalendare, molitvenike, pjesmarice, letke i sl.), pravila i značke iseljeničkih društava, biografije i fotografije uglednih iseljenika i dužnosnika iseljeničkih organizacija, fotografije krajeva i gradova u kojima žive iseljenici te mjesta na kojima rade (škola, crkava, narodnih domova, sirotišta, banaka, osiguravajućih društava, redakcija novina, tvornica, rudnika, građevinskih konstrukcija, trgovina i radionica i dr.), njihovih posjeda, kuća i farmi, kao i fotografije iseljeničkih manifestacija (proslava, priredaba, političkih i drugih skupova).⁵⁶ Iseljenički izaslanici i diplomatski predstavnici iz Magallanesa (Čile), New Yorka (SAD), Montreala (Kanada) i Johannesburga (Južnoafrička Unija) posredovali su te informacije iseljeničkim organizacijama i pojedincima na području svoje nadležnosti te su građu potom upućivali Iseljeničkom komesarijatu u Zagreb.⁵⁷ Prikuplje-

⁵¹ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 10/1933. Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 48-49.

⁵² HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 10/1933, 167/1935, 157/1938, 164/1938 (kut. 1).

⁵³ Vidi obavijest koju je Bartulica uputio činovnicima Iseljeničkoga komesarijata 30. listopada 1933. (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 7/1933).

⁵⁴ *Iseljenički muzej* imao je vlastitu numeraciju i paginaciju, pa je time imao i karakter samostalnoga časopisa. Tijekom 1935. izašao je samo jedan broj: *Iseljenički muzej* 1 (1935), br. 1 (1. ožujka 1935.).

⁵⁵ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, okružnice IK, KP br. 41476/1930 i KP br. 41477/1930, od 31. 10. 1930. (kut. 1).

⁵⁶ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, okružnica IK, KP br. 41476/1930; okružnica Iseljeničkoga izaslanstva KJ za Kanadu, br. 1603/1930 (kut. 1).

⁵⁷ Npr. HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, Iseljeničko izaslanstvo KJ za Kanadu, br. 1603/1930; Royal Yugoslav Consulate for British South Africa, dopis od 22. 12. 1930.; Commissioner of Emigration, New York, 1087/1931; Konsulat Kraljevine Jugoslavije u Magallanesu, dopis od 16. 4. 1931.

ni materijal Milostislav Bartulica preuzeo je od Komesarijata 20. studenog 1933., nakon što je imenovan voditeljem Muzeja. Radilo se o građi koja je, među ostalim, uključivala fotografije, fotoalbume i značke Hrvatske bratske zajednice i Srpskoga narodnog saveza, ali i druge fotografije, brošure i knjige o životu iseljenika u zemljama u koje se iseljavalo.⁵⁸

Nakon što je imenovan voditeljem Bartulica je još više ojačao aktivnosti u vezi s prikupljanjem materijala za Muzej. Zatražio je pomoć kolega u Iseljeničkom komesarijatu jer je pretpostavio da i oni raspolažu vrijednim dokumentima i saznanjima o građi.⁵⁹ U studenome 1933. Aranicki, Marjanović i Bartulica uputili su zajednički poziv članovima iseljeničkih organizacija u zemlji i inozemstvu i ostalim iseljenicima da daruju građu za Muzej, uz obećanje da će uz svaki predmet biti navedeno ime darovatelja te da će njihova imena biti objavljena u iseljeničkim listovima. Tijekom proljeća 1934. poziv je u dva navrata distribuiran uredništvima listova, najprije preko SORIS-ova Novinskoga obavještajnog ureda za iseljeničku i domaću štampu, a potom i iz samoga Muzeja.⁶⁰ Nakon toga članci o djelatnosti Muzeja i akcijama prikupljanja građe objavljeni su u *Novom iseljeniku*, SORIS-ovu glasilu koje je izlazilo u Zagrebu, ali i u iseljeničkom tisku u inozemstvu: u Pittsburghu, San Franciscu, Los Angelesu, Magallanesu, Santiagu, Buenos Airesu i drugdje.⁶¹

Darovatelji su bili članovi i dužnosnici iseljeničkih organizacija poput Milana Marjanovića, Ambroza Stričića, Ivana Lupisa-Vukića, dužnosnici i djelatnici diplomatsko-konzularnih predstavništava i iseljeničkih izaslanstava, djelatnici iseljeničke službe, ali i pojedini iseljenici ili povratnici iz prekomorskih krajeva (Južne Amerike, SAD-a, Kanade, Australije) i europskih zemalja. Tijekom 1934. u *Novom iseljeniku* nisu objavljivane samo vijesti o darovima prikupljenim za Muzej nego i nekoliko većih članaka koji su trebali djelovati poticajno na darovatelje. Pisalo se o uspješnom prikupljanju građe i važnosti Muzeja, a mjestimično se navodio i točan broj darova prikupljenih u razdoblju nakon prethodne objave.⁶² Pozivalo se iseljenike i izaslanike da pomognu u prikupljanju tiskovina da se u Muzeju stvori što cjelovitija zbirka časopisa i novina, pravilnika, brošura, kalendara, spomen-knjiga, prijevoda i originalnih djela. Pritom je Lupis-Vukić podsjetio na primjer Mihe Mihanovića, od kojega je dobio na poklon već tada raritetne primjerke časopisa *Iskra slavjanske slobode*, koji je izlazio kao mjesečnik u Buenos Airesu tijekom 1883. godine.⁶³ Podsjećalo se i na pojedine akcije, poput aktivnosti Jugoslavenskoga

⁵⁸ Građa je popisana na 15 stranica. Vidi: HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, Zapisnik o primopredaji inventara sakupljenog po Iseljeničkom komesarijatu, 20. 11. 1933. (kut. 1).

⁵⁹ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 7/1933.

⁶⁰ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 14/1934, 48/1934.

⁶¹ „Novi darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 9, 7.

⁶² „Uspjesi Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 6, 1; „Iz iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 8, 7.

⁶³ LUPIS-VUKIĆ, „O važnosti Iseljeničkog muzeja”, 2; ANTIĆ, „Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva”, 103, 108. Uređivao ga je Dinko Grisogono Bortolazzi, a objavljivao je teme aktualne za to vrijeme, o odnosu Slavena i Madara u okviru Austro-Ugarske te životu iseljenika u Argentini (HRANILOVIĆ, „Novinstvo hrvatskog iseljeničtva”, 504-505).

kluba u Aucklandu, pri kojem je osnovan poseban odbor radi prikupljanja materijala s područja Novoga Zelanda i Australije. U kontekstu prikupljanja toga materijala Muzej je došao u posjed malobrojnih, ali živopisnih i danas veoma vrijednih fotografija koje su ilustrirale život u australskim naseljima, rudnicima i na posjedima (Melbourne, Boulder City, Spearwood itd.), a pored toga i primjeraka srebrne, zlatne i olovne rudače (Boulder City, Broken Hill) i kauri smole koja se proizvodila u Novom Zelandu te drugih predmeta.⁶⁴ Među pojedincima koji su sudjelovali u prikupljanju građe istaknuto mjesto imali su Milan Pavlinović, iseljenički izaslanik hrvatskoga podrijetla iz Novoga Zelanda, sa sjedištem u Aucklandu, te Margita (Margarita) Plenković, dopisnica *Novoga iseljenika* i iseljenička izaslanica za zapadnu Australiju, sa sjedištem u Perthu.⁶⁵

Bartulica je propagirao rad Muzeja, ne samo kao njegov voditelj nego i kao poslovni tajnik SORIS-a, putujući 1934./1935. Dalmacijom, pa je i na taj način došlo do znatnoga priljeva građe. Na poticaj Aranicikoga održao je u tom svojstvu u travnju 1934. konferenciju u Iseljeničkom klubu u Splitu i tom prigodom prikupio 211 priloga. Pored toga, od članova odbora Arhiva JNO-a prikupio je dodatnih 35 fotografija kao reprezentativni materijal o radu JNO-a za vrijeme Prvoga svjetskog rata na području iseljeničkih naselja u Južnoj Americi (Antofagasta, Valparaíso, Punta Arenas, Tocopilla, Montevideo i dr.).⁶⁶ Na temelju toga materijala kao i potonjih darova iseljenika povratnika, članova Jugoslavenskoga iseljeničkog udruženja u Splitu, već 1934. uređena je u Zagrebu posebna soba posvećena djelatnosti JNO-a, četvrta u nizu do tada uređenih muzejskih prostorija.⁶⁷ Do sredine 1934. prikupljeno je više tisuća priloga.⁶⁸ Aktivnosti na prikupljanju građe odvijale su se znatnim intenzitetom i 1935., kada je, među ostalima, Ivan Lupis-Vukić predao Muzeju 400 originalnih snimaka, većinom iz hrvatskih naselja Južne Amerike (Argentina, Bolivija, Čile, Peru) koja je u međuvremenu posjetio.⁶⁹ Organizacija iseljenika iz Splita predala je prigodom Bartuličina posjeta Splitu 1935. preko stotinu snimaka kuća, vila, hotela, tvornica i drugih objekata koje su podigli povratnici u gradu i okolici.⁷⁰ Početkom 1936. preuzeto je i 378 negativa i pozitiva iz ostavštine don Drage Bosiljevca iz Splita, nastalih tijekom njegova

⁶⁴ „Uspjesi Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 6, 1; „Iz iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 8, 7; „Novi darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 9, 7.

⁶⁵ „Novi darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 9, 7; *Novi iseljenik* 14 (1935), br. 4, 3; N. O. U., „Darovi za Iseljenički muzej”, 5.

⁶⁶ „Iz Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 5, 7. Usp. HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, 42/1934.

⁶⁷ „Uspjesi Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 6, 2.

⁶⁸ „Uspjesi Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 6, 1.

⁶⁹ N. O. U., „Novi darovi za Iseljenički muzej”, 6. Fotografije su, kao i većina ostalih, dio fonda HR-HDA-1610-ZMiN, pohranjenog u Hrvatskom državnom arhivu (ali nose izvorni pečat Iseljeničkoga muzeja te rukopisne zabilježbe koje su upisane u Muzeju).

⁷⁰ *Isto*. Usp. N. O. U., „Rad Iseljeničkog muzeja u Zagrebu”, 6.

puta po Južnoj Americi (1923.).⁷¹ U nekoliko navrata pritjecao je i materijal iz Sjeverne Amerike, a to se nastavilo i nakon otvaranja Muzeja. U te su se aktivnosti uključili i dužnosnici SORIS-a: Milan Marjanović, kao predsjedavajući Saveza, Drago F. Andričević iz zagrebačkoga ogranka, Vjekoslav Polić i Mate Bobuš iz ogranka u Kraljevici itd. Pored većega broja novina, časopisa i fotografija prikupljena su i pravila i drugi akti Narodne hrvatske zajednice (prednika Hrvatske bratske zajednice).⁷² Slično vrijedi i za područje europskih zemalja. Među ostalima, akciji se pridružio i učitelj Tomo Dragović iz Serainga (Liège) u Belgiji, gdje je postojalo jako iseljeničko naselje s jugoslavenskom školom.⁷³ Građa se prikupljala i nakon otvorenja stalnoga postava, pa je samo od studenoga 1937. do travnja 1940. Muzej imao 790 akvizicija.⁷⁴ Od početka 1936. svaka tri mjeseca tiskan je *Iseljenički muzej* kao podlistak *Novoga iseljenika*, pa su podatci o prinovima objavljeni naizmjenično u *Novom iseljeniku* i *Iseljeničkome muzeju*, a 1940. u *Hrvatskom iseljeniku* i njegovu podlistku.⁷⁵

U travnju 1940. Muzej je, prema Bartuličinim riječima, raspolagao s ukupno oko 150 tisuća komada građe, koji su bili registrirani u posebnim kartotekama. Najveći dio fundusa činili su isječci iz tiska i različite publikacije (knjige, novine, časopisi, kalendari, brošure itd.), a bilo je i preko 20 tisuća drugih dokumenata i raznih predmeta. U Biblioteci Muzeja bilo je pohranjeno oko 1800 svezaka knjižne građe.⁷⁶ Muzej se koristio i materijalima Iseljeničkoga komesarijata, kojemu je izvorno pripadao Katastar iseljeničkih naselja, također s obiljem vrijednih podataka, najviše o hrvatskom iseljeništvu.⁷⁷ Katastar je ubrzo nakon otvorenja fizički premješten u prostorije Muzeja iako je i dalje ostao sastavnim dijelom djelokruga Iseljeničkoga komesarijata.⁷⁸ Na sličan je način tretirana i hemeroteka prikupljena u okviru Odsjeka za nacionalno-prosvjetni rad Komesarijata. Dokumentacija je tako korištena na optimalan način za rad Komesarijata i Muzeja. Govoreći o količini građe, Bartulica je sve sabirao, pa je u 150 tisuća komada uključio i rukopisnu građu i novinske isječke iz hemeroteke Iseljeničkoga komesarijata, građu prikupljenu u Splitu u

⁷¹ „Prilozi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 15 (1936), br. 3, 3. Drago Bosiljevac (1894. – 1935.) rođen je u Sarajevu, a umro u Splitu. Svećenik, putopisac i socijalni radnik. U Južnoj Americi boravio je kao misionar. Obično se njegova putovanja vremenski smještaju pred kraj 1920-ih (*sic!*). Usp. „Bosiljevac, Drago”.

⁷² „Iz Iseljeničkog muzeja”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 4, 8; *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 8, 7; „Novi darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 12, 4.

⁷³ „Darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 16 (1937), br. 12, 5. Usp. HR-HDA-1610-ZMiN, 5/2-3, 5/7-13, 5/15-20, 5/22-23, 5/29-30, 5/37-49, 5/52-53.

⁷⁴ BARTULICA, „Iseljenička služba”, 4.

⁷⁵ Usp. „Darovi za Iseljenički muzej”, *Novi iseljenik* 17 (1938), br. 8, 8; *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 7; *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 8.

⁷⁶ BARTULICA, „Iseljenička služba”, 4; „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 8. Usp. „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 3 (1937), br. 9, 8. Sredinom 1940. dio muzejske građe predan je iseljeničkim organizacijama u Beogradu i Ljubljani, a nešto i u Split (za potrebe ogranka). Usp. ovdje bilj. 111.

⁷⁷ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 8. Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 51-52.

⁷⁸ „Iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 2 (1936), br. 4, 1.

okviru muzejskoga ogranka, ali i onu nastalu u okviru Arhiva JNO-a, koji je također raspologao velikom količinom isječaka iz tiska.⁷⁹

Izložbena i propagandno-edukacijska djelatnost

Tipologiju i tematiku građe koju je Muzej prikupljao definirao je još 1930. Fedor Aranicki. Za tu je građu 1935., prije otvaranja postava za javnost, razrađena shema koja je obuhvatila 12 glavnih cjelina („grana”): A) Iseljenička štampa, B) Osnutak i rad naših društava, C) Kulturno-prosvjetne i kulturne organizacije, D) Gospodarski život u iseljeničkim naseljima, E) Nacionalno-organizatorni i naučno-kulturni te socijalni rad po našim naseljima, F) Naši iseljenici za vrijeme I. svjetskog rata, G) Države i krajevi u kojima žive naši iseljenici, H) Iz života i običaja država u kojima ima naših iseljenika, I) Naši iseljenici i domovina, J) Iz života iseljenika povratnika, K) Naše iseljeničtvo – općenito, L) Iseljenička služba u Jugoslaviji. One su se potom dijelile na 73 „podgrane”.⁸⁰ Postav je, razumljivo, uključio cjeline posvećene angažmanu iseljenika na stvaranju nove države, poglavito JNO-a u Južnoj Americi i Jugoslavenskoga narodnog vijeća u SAD-u,⁸¹ te poslijeratnu djelatnost organizacija politički bliskih režimu, ali i rad najraznovrsnijih drugih društava te iseljeničko novinstvo različite provenijencije (radilo se o više stotina naslova prikupljenih u Muzeju).⁸² Obuhvaćao je i cjeline posvećene djelatnosti jugoslavenske državne i privatne iseljeničke službe. Velikim dijelom bio je orijentiran prema najširem sloju iseljenika, onima koji su se iseljavali iz socijalno-ekonomskih pobuda. Prikazivao je naselja prema podacima iz Katastra naselja Iseljeničkoga komesarijata i život u njima, statistiku iseljavanja i povratka u Kraljevinu te materijale Iseljeničkoga instituta, koji je od 1934. vodio Artur Benko Grado.⁸³

⁷⁹ O tome svjedoče i njegovi poslijeratni iskazi, kada je tu ukupnu građu nastojao srediti najprije u okviru Jadranskoga instituta, a poslije i u okviru Matice iseljenika Hrvatske. Usp. Iseljenički arhiv, izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142).

⁸⁰ Iseljenički muzej: Raspored muzeja na 12 grana i 73 podgrane (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1); „Iseljenički muzej: Poziv na organizovanje Muzeja cjelokupnom našem iseljeničtvu”, *Iseljenički muzej* 1 (1935), br. 1, 4-7. Usp. HOLJEVAC TUKOVIĆ, *Sumarni inventar: Iseljenički muzej*, 7-8.

⁸¹ Za JNO vidi ovdje bilj. 37. Jugoslavensko narodno vijeće u SAD-u (1916. – 1918./1919.) bila je organizacija koja je podupirala osnutak nove jugoslavenske države te surađivala s Jugoslavenskim odborom u Londonu i JNO-om. U radu Vijeća važnu su ulogu imali Ante Biankini, Niko Gršković, Ljubo Leontić i dr. Više vidi u: ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD*, 116 i d.

⁸² Tu, dakako, nisu spadale organizacije i aktivnosti tzv. separatista i komunista, koje su smatrane protudržavnima. One su bile predmetom obrade tijela tzv. državne zaštite, a njihov su rad pratila i diplomatsko-konzularna predstavništva.

⁸³ „Vijesti iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 3 (1937), br. 6, 8; „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 13, 8; „Iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 1; „Iseljenički muzej u Zagrebu”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 16, 1. Artur Benko Grado (1875. – 1946.) bio je među utemeljiteljima državne iseljeničke službe 1918./1919.

U jednoj od zadnjih inačica postava bila je predstavljena i tzv. zbirka uspomena iz iseljeničkih naselja (značke, amblemi, zastave i dr. raznih, dijelom i starijih društava), a bila je prikazana i galerija istaknutih pojedinaca.⁸⁴

Radeći svake godine na novim materijalima, Bartulica je izrađivao i tzv. mape, tj. zemljopisne karte i prateće grafikone koji su bili prezentirani ne samo u Muzeju nego i istoimenom podlistku *Novoga iseljenika*. Najstarija mapa odnosila se na *Savez organizacija iseljenika u Kraljevini Jugoslaviji*. Nastala je još 1933., a dopunjena je novim podacima 1937. godine.⁸⁵ U tom su razdoblju oblikovane i mape *Naselja jugoslovenskih iseljenika u Australiji, New-Zelandu i Africi* (1934.), *Iseljenička naselja Jugoslavena u Srednjoj i Južnoj Americi* (1934.) te *Iseljeničko novinstvo* (1935.).⁸⁶ Do početka 1936. bilo je izrađeno ukupno osam mapa, a planirana je izrada dodatnih dvanaestak.⁸⁷ Obradio je među ostalim i *Jugoslovenska potporna društva u Sjevernoj Americi* (1936.), *Hrvatska potporna društva u U.S.A. i Kanadi* (1936.), *Iseljeničke škole* (1936.) i *Iseljeničke crkve* (1938.).⁸⁸ Obrađujući pojedine od tih tema, iznosio je i podatke o užoj nacionalnoj pripadnosti iseljenika čijim su radom nastale pojedine institucije, prema shemi uobičajenoj za to vrijeme: slovenska, hrvatska i srpska društva, škole itd. Mape su nastajale i poslije, osobito prilikom gostovanja na vanjskim izložbama. Tijekom 1939. planirana je izrada mapa *Iseljenički domovi*, *Iseljenička nacionalno-prosvjetna društva* i *Iseljenička sokolska i sportska društva*.⁸⁹

Na vanjskim izložbama Muzej je sudjelovao dvaput. Prvi je put gostovao na Jadranskoj izložbi održanoj krajem lipnja i početkom srpnja 1938. na prostoru Zagrebačkoga zbora.⁹⁰ U to vrijeme u Zagrebu je održana Jadranska

---

te njezin suradnik do 1927./1928. godine. Nakon toga je aktivniji u drugim organizacijama, među ostalim u SORIS-u te mu je 1934. dodijeljeno mjesto u Institutu, koji nikada nije zaživio ni približno tako snažno kao Muzej. Vidi: BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 39-45, 47-48. Usp. KOLAR, „Artur Benko Grado”, 108-126.

⁸⁴ „Iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 1. Pored materijala prikazanog po zidovima, u središnjim sobama bile su smještene i dvije lepeze, svaka sa sedam krila, te vitrine s izloženom građom. U većoj od dviju središnjih soba održavali su se sastanci SORIS-a, a ona je služila i kao svečana soba za primanja (*Isto*).

⁸⁵ „Hrvatsko iseljeničtvo”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 1.

⁸⁶ Naselja jugoslovenskih iseljenika u Australiji, New-Zelandu i Africi; Iseljenička naselja Jugoslavena u Srednjoj i Južnoj Americi (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1); „O našem iseljeničkom novinstvu”, *Iseljenički muzej* 2 (1936), br. 2, 1.

⁸⁷ „Vijesti iz Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 2 (1936), br. 2, 6.

⁸⁸ „Mapa jugoslovenskih potpornih organizacija u Sjevernoj Americi”, *Iseljenički muzej* 3 (1937), br. 7, 1; „Iseljenička potporna društva”, *Iseljenički muzej* 3 (1937), br. 9, 1; „Iseljeničke škole”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 13, 1; „Iseljeničke crkve”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 14, 1.

⁸⁹ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 16, 8.

⁹⁰ Jadranska izložba, prepiska i pozivnica za otvorenje (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1); „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 12, 1; „Priznanje i zahvala Jadranske straže”, *Novi iseljenik* 17 (1938), br. 9, 6; BARTULICA, „Značenje Prve iseljeničke izložbe u Zagrebu”, 2-4; RAKO, *Sumarni inventar fonda HR-DAZG-251 Zagrebački zbor*, 12.

konferencija, u organizaciji Jadranske straže.⁹¹ Cilj konferencije bio je predstaviti različite djelatnosti specifične za priobalje. Konferencija i izložba najavljuje su Peti kongres Jadranske straže, koji se održavao u Zagrebu početkom 1939. godine.⁹² Iako je iseljeništvo bilo samo djelić onoga što je prikazano na izložbi, u iseljeničkom je tisku taj dio bio predstavljen kao „prva iseljenička izložba”. Bartulica je za tu prigodu oblikovao dvadesetak mapa, od čega 11 sa statističkim podacima, među njima i mapu *Iseljenička služba jugoslovenskih iseljenika* te grafikon *Iseljeništvo Jadrana*. Izbor prikazane literature, novinstva i drugih iseljeničkih tiskovina bio je također veoma bogat.⁹³ Izložbu je u nekoliko dana posjetilo sto tisuća ljudi, što vjerojatno odgovara i ukupnom broju posjetitelja čitavoga događanja.⁹⁴ Drugi put Muzej je pripremio preslike raznih dokumenata i grafikone za Svjetsku izložbu u New Yorku, gdje su bili izloženi 1939. u okviru jugoslavenskoga paviljona.⁹⁵ Arhitektonski dio paviljona oblikovao je arhitekt Ernest Weissmann iz Zagreba, a na likovnom uređenju radili su slikar Ljubo Babić i profesori zagrebačke Obrtne škole na čelu s ravnateljem, kiparom Vojtom Branišem (kipar Đuka Kavurić, slikar Ernest Tomašević, slikar Kamilo Tompa, slikarica Nevenka Đorđević i dr.). Jugoslavenski postav otvorio je predstavnik Kraljevine Jugoslavije iz Washingtona Konstantin Fotić zajedno s njujorškim gradonačelnikom Fiorellom Henryjem La Guardijom. Znan dio izložbe bio je posvećen životu i doprinosu iseljenika razvoju SAD-a, među ostalima i istaknutih pojedinaca poput Nikole Tesle, Henryja Suzzalla, Mihajla Pupina i biskupa Fredericka Barage.⁹⁶

U časopisu *Iseljenički muzej* povremeno se bilježe podatci o posjetima organiziranim za školsku djecu, ali i posjetima pojedinih iseljenika ili skupina

⁹¹ MLADINIĆ-MACHIEDO, *Jadranska straža*, 75, 96, 222. Jadranska straža u međuraću je bila brojčano najjača organizacija na području čitave države (180 tisuća članova), a sjedište joj je bilo u Splitu (*Isto*). Nastala je nakon što su na temelju Rapalskoga ugovora (1920.) pojedini dijelovi hrvatske obale potpali pod Italiju. Prema statutu iz 1927., glavni joj je zadatak bilo očuvanje nacionalnih obilježja i pomorske tradicije zemlje, širenje narodne svijesti o važnosti Jadranskoga mora, unaprijeđenje njegova iskorištavanja te razvoj jadranske orijentacije („Jadranska straža”).

⁹² MLADINIĆ-MACHIEDO, *Jadranska straža*, 75, 96, 222.

⁹³ Tisak je bio izložen u dvadeset manjih ormarića i dvije velike vitrine. Vidi: „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 12, 8; „Iseljenička služba jugoslovenskih iseljenika”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 14, 3; „Iseljeništvo Hrvatske: Prikaz iseljavanja iz primorskih krajeva”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 19, 1.

⁹⁴ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 12, 1.

⁹⁵ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 7; M., „Svjetska izložba u New-Yorku”, 3-4. Usp. „1939 New York World's Fair”.

⁹⁶ M., „Svjetska izložba u New-Yorku”, 3-4. Henry Anton Suzzallo (1875. – 1933.), američki pedagog hrvatskoga podrijetla, radio je na više sveučilišta (Stanford, Columbia, Yale), bio je rektor Sveučilišta Washington u Seattlu, direktor Nacionalnoga savjetodavnog odbora za obrazovanje, član i predsjednik Carnegiejeve zaklade itd. Vidi: BUČIN, JUKIĆ, ŠARIĆ, *Hrvatsko iseljeništvo kroz fondove i zbirke HDA*, 43. Frederick Irenej Baraga (1797. – 1868.), slovenski biskup, misionar među američkim Indijancima od 1830-ih. Vidi: ČIZMIĆ, KLEMENČIĆ, „Hrvatski i slovenski misionari”, 767-773.

iseljenika.⁹⁷ Muzej je pogotovo isticao posjete osoba koje su mogle pomoći u daljnjem prikupljanju građe kao što su bili učitelji Slavko Gajer i Nikica Defranceschi iz Buenos Airesa te Andrija Kukolj iz Magallanesa, potom Miroslav Crkvenac, iseljenički dopisnik s Novoga Zelanda, ali i mnogi drugi.⁹⁸ Vijesti o posjetima objavljivane su i u *Novom iseljeniku*, posebno prigodom obilježavanja *Iseljeničkoga tjedna*. Nastojalo se pritom privući u što većem broju i djecu školskoga uzrasta.⁹⁹ Muzej je prikupljao i radove koje su djeca oblikovala nakon posjeta Muzeju, a vodio je i knjigu dojmova za ostale posjetitelje.¹⁰⁰

Pored toga, tijekom godina, osobito u vrijeme održavanja *Iseljeničkoga tjedna*, Muzej je bio domaćinom i organizatorom predavanja o temi iseljništva. Posebno je u tome bila istaknuta 1938., koja se obilježavala kao stota obljetnica iseljavanja, kada je tijekom studenoga održan niz predavanja.¹⁰¹ Organizirane su i druge aktivnosti, usmjerene približavanju rada Muzeja široj javnosti, pa su tako izrađene i dopisnice s motivima iz Muzeja.¹⁰² Tijekom 1939. najavljena je izrada „albuma o Iseljeničkom muzeju”. Publikacija je trebala sadržavati mape i odabrane fotografije iz života iseljenika te fotografije pojedinih izloženih predmeta.¹⁰³ Bartulica je preko svojega glasila (*Iseljeničkoga muzeja*) najavio i izdavanje knjige o iseljeničkim naseljima na temelju Katastra naselja, ali ta publikacija, kao ni prethodna, nije izdana s obzirom na slabljenje i postupno zamiranje iseljeničke službe od 1939. godine.¹⁰⁴

Muzej od 1939. do 1945.

Uspostavom Banovine Hrvatske 1939. dio ovlasti središnjih tijela vlasti prenesen je na Banovinu, a proces se na izvjestan način odvijao i u obrnutom smjeru. Više nije bilo moguće djelovanje Iseljeničkoga komesarijata u Zagrebu, s dotadašnjom teritorijalnom nadležnošću, pa je Komesarijat ukinut. Slično je vrijedilo i za SORIS, a i za Iseljenički muzej s obzirom na njegov položaj. U novim okolnostima nametnula se podjela poslova i dobara između iseljeničkih službi i organizacija u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani. Muzej je ipak još neko vrijeme nastavio s radom kao zajednička ustanova, a Bartulica (do tada u

⁹⁷ Npr. „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 7; *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 16, 8 itd.

⁹⁸ Npr. „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 7. Usp. BUČIN, JUKIĆ, ŠARIĆ, *Hrvatsko iseljništvo kroz fondove i zbirke HDA*, 37.

⁹⁹ B., „Proslava Iseljeničke nedjelje”, 5-7.

¹⁰⁰ Posjet Iseljeničkom muzeju, 31. 10. 1940. (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 2); Knjiga dojmova (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 9).

¹⁰¹ BARTULICA, „100-godišnjica našeg iseljništva”, 1; B., „Proslava Iseljeničke nedjelje”, 5-7.

¹⁰² „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 13, 8.

¹⁰³ „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 15, 7.

¹⁰⁴ Usp. „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 5 (1939), br. 16, 8.

statusu v.d.-a) imenovan je početkom 1940. njegovim ravnateljem.¹⁰⁵ Od travnja 1940. Muzej je radio u okrilju tada uspostavljenog Hrvatskoga iseljeničkog saveza.¹⁰⁶ Reorganizacija iseljeničke službe protegnula se međutim na čitavu tu godinu, a pitanje njezina ustroja i odnosa državnih tijela naspram privatne iseljeničke službe, odnosno iseljeničkih organizacija u okviru SORIS-a, nije ni tada do kraja riješeno.¹⁰⁷ Tijekom 1939. i 1940. aktivnosti Muzeja bile su prilično skromne, ne samo zbog neriješenoga preustroja iseljeničke službe nego i zbog promjena koje je u migracijskim kretanjima i komunikacijama donio početak Drugoga svjetskog rata.¹⁰⁸ Iseljavanje je gotovo prestalo, a zbog loših prometnih veza kontakti s iseljenicima i dopisnicima, kao i priljev iseljeničkih novina, koje su korištene za izradu Katastra naselja (sada u okviru Iseljeničkoga odsjeka Odjela za socijalnu politiku Banovine), ali i za potrebe Muzeja, drastično su se prijedili. Od početka do sredine studenoga 1940. stiglo je tek nekoliko primjeraka novina (iz New Yorka), a u istom razdoblju ostvareni su kontakti samo s iseljeničkim dopisnikom iz Aucklanda (Novi Zeland), Hrvatskim pjevačkim zborom iz São Paula (Brazil), jugoslavenskom školom u Antofagasti te iseljeničkim dopisnikom i učiteljem Slavkom Gajerom iz Argentine.¹⁰⁹ Djelatnost Muzeja, kao i iseljeničkih organizacija i čitave službe, postupno se gasila. Jedna od aktivnosti u kojima je Muzej u tom razdoblju sudjelovao bila je posudba fotografija i grafikona za pripremu *Godišnjaka banske vlasti Banovine Hrvatske*. Pored upravljanja Muzejom Bartulica je u tom razdoblju obnašao i dužnost voditelja Pododsjeka za nacionalno-prosvjetni rad u sastavu banovinskoga Iseljeničkog odsjeka te je stoga bio zadužen i za pripremu teksta o radu banovinske iseljeničke službe u *Godišnjaku*. Za ilustraciju je predložio i ponudio muzejski materijal.¹¹⁰ Pored toga pripremao je izvornike i kopije raznih dokumenata, fotografije, grafikone i mape za muzeje u Beogradu i Ljubljani. Pripremljeni materijali dostavljeni su u ljeto 1940. na adrese Družbe sv. Rafaela u Ljubljani i Srpskoga iseljeničkog udruženja, odnosno Pripremnoga odbora Srpskoga iseljeničkog saveza u Beogradu, no

¹⁰⁵ To se poglavito vidi iz zaglavljaja lista *Iseljenički muzej*, gdje se navodi njegovo ime kao urednika lista i „ravnatelja Muzeja”. Usp. *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 18, 1; *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 19, 1.

¹⁰⁶ „Hrvatski iseljenički savez”, *Hrvatski iseljenik* (Zagreb) 19 (1940), br. 4, 1-2; Pravila i Zapisnik I. glavne konstituirajuće skupštine Saveza organizacija Banovine Hrvatske /Hrvatskog iseljeničkog saveza/ (HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 3130).

¹⁰⁷ Usp. „Iseljenička služba u Zagrebu”, *Hrvatski iseljenik* 19 (1940), br. 1, 1-2; Dopis Milostislava Bartulice upućen Krešimiru Lukatelli od 7. kolovoza 1940. i Prijedlog ustroja Iseljeničke službe Jugoslavije od 3. listopada 1940. (HR-HDA-967-SORIS, Reorganizacija iseljeničke službe, kut. 16).

¹⁰⁸ Usp. BUČIN, „Državna iseljenička služba”, 53-54.

¹⁰⁹ Izvještaj K. P. referade o radu od 1. I. 1940. do 15. XI. 1940. (HR-HDA-967-SORIS, Reorganizacija iseljeničke službe, kut. 16).

¹¹⁰ Prepiska s Krešimirom Lukatellom, šefom Iseljeničkog odsjeka, od 5. i 7. kolovoza 1940. (HR-HDA-967-SORIS, Reorganizacija iseljeničke službe, kut. 16). Usp. „Iseljenička služba”, 241-246.

spomenuti muzeji u opisanim okolnostima nisu zaživjeli.¹¹¹ Sredstva Iseljeničkoga fonda iz budžeta Ministarstva u Beogradu zadnji su put dodijeljena Muzeju za razdoblje do 30. lipnja 1940., s napomenom da mogu biti potrošena najkasnije do 30. rujna, tako da djelatnost Muzeja od jeseni 1940. više nije bila ni financijski pokrivena.¹¹²

Po osnutku Nezavisne Države Hrvatske, s obzirom na jugoslavenski karakter izložbenoga postava, Muzej je ostao zatvoren za javnost. Bartulica je ipak, očito na temelju nečije intervencije, formalno i dalje bio ravnatelj Muzeja u okviru Ministarstva udružbe, koje je preuzelo građu i nadzor nad radom te ustanove.¹¹³ Kao takav, i dalje je skrbio o građi te je zaslužan da je ona neostećena dočekala kraj rata. U tom je kontekstu nastao i njegov rad o povijesti i statistici iseljavanja Hrvata (*Hrvatsko iseljeničtvo u svjetlu brojitbe*), oblikovan na temelju bogate muzejske dokumentacije prikupljene u prethodnom razdoblju kao i gradiva Katastra naselja.¹¹⁴

Inicijative za obnovu Muzeja nakon Drugoga svjetskog rata i sudbina građe

Nakon Drugoga svjetskog rata ideja obnove Muzeja i drugih ustanova koje su imale ishodište u međuraću ponovno je oživjela. Bartulica je i u tome imao ključnu ulogu. Uz obnovu Muzeja zagovarao je obnovu (ili uspostavu) instituta, iseljeničkoga arhiva i katastra, očito imajući na umu znanstvenu obradu građe, te je smatrao da njihovo sjedište treba biti u Zagrebu. Ponekad je čak govorio o „muzeju-institutu”.¹¹⁵ Njegovim zalaganjem u okviru Matice iseljenika Hrvatske organizirana je izložba posvećena iseljeništvu 1956.,¹¹⁶ nekoliko godina nakon Matičina osnutka (osnovana je 1951.).¹¹⁷ Izložba je organizirana povodom obnove *Iseljeničkoga tjedna* i velikoga posjeta iseljenika-turista, članova Hrvatske bratske zajednice iz SAD-a. Pored tema koje su prije bile obrađene uvrštena je i epizoda o djelatnosti iseljeništvu u vrijeme

¹¹¹ Usp. „Vijesti Iseljeničkog muzeja”, *Iseljenički muzej* 6 (1940), br. 19, 8; Dopisi Muzeja 33/1940, 34/1940, 53/1940, 54/1940 (HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 1); Prijedlog ustroja Iseljeničke službe Jugoslavije od 3. listopada 1940. (HR-HDA-967-SORIS, Reorganizacija iseljeničke službe, kut. 16).

¹¹² HR-HDA-967-SORIS, Računovodstvo, budžet Iseljeničke službe 1939/1940, St br. 41270/1939 (kut. 17). I *Iseljenički muzej* objavio je posljednja dva broja te godine, u siječnju i srpnju/kolovozu.

¹¹³ Usp. podatke u: BARTULICA, *Hrvatsko iseljeničtvo u svjetlu brojitbe*, 2, 9; IVANOVIĆ, „HR-HDA-1619, Iseljenički muzej”, 473.

¹¹⁴ BARTULICA, *Hrvatsko iseljeničtvo u svjetlu brojitbe*. Tekst je izvorno tiskan u okviru zbornika *Naša domovina*, sv. 1 (Zagreb: Glavni ustaški stan, 1942), 151-164.

¹¹⁵ Izvještaj o radu na organiziranju iselj. katastra, iselj. muzeja-instituta i arhiva te izložbe u Dubrovniku, 23. srpnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeništvu, kut. 142).

¹¹⁶ Izvještaj Bartulice upućen Jadranskom institutu, 18. 11. 1956. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeništvu, kut. 142).

¹¹⁷ KRALJEVIĆ, „Matica iseljenika”, 71.

Drugoga svjetskog rata, poglavito u segmentu pomaganja Narodnooslobodilačkom pokretu. Predstavljena je u više hrvatskih gradova, Zagrebu, Splitu i Rijeci.¹¹⁸ Slične izložbe predlagane su i za Dubrovnik i Zadar, ali nisu realizirane.¹¹⁹ Iako je ideja o obnavljanju Muzeja dobila potporu Zlatana Sremca, tada predsjedavajućega Matice iseljenika, ujedno i Republičkoga vijeća Sabora Narodne Republike Hrvatske, ni ona nije zaživjela.¹²⁰ Tijekom 1950-ih još se prikupljala muzejska građa vezana uz djelatnost organizacije American Committee for Yugoslav Relief za vrijeme i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, UNNRA-e (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu) i sl.¹²¹ Jedno je vrijeme bilo govora i o stalnim izložbama koje bi se organizirale u Rijeci i Splitu, ali i to je relativno brzo zamrlo.¹²² Krajem 1950-ih o Muzeju se govorilo u okviru tada planirane nove Matičine zgrade.¹²³ U konačnici je prevagnula ideja o iseljeničkom institutu, što je na kraju realizirano osnutkom Zavoda za migracije i narodnosti (1965.), u čije je vlasništvo većinom dospjela i muzejska građa.¹²⁴

U poratnom razdoblju građa Iseljeničkoga muzeja prošla je dug put prije nego što je dospjela u posjed Zavoda. Najprije je bila pohranjena u Upravi za iseljenike Ministarstva rada Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa sjedištem u Zagrebu, u kojoj je radio Milostislav Bartulica, odnosno u Birou za iseljenike Ministarstva rada Narodne Republike Hrvatske, gdje je bila do 1949., kada je Biro ukinut. Preko Leksikografskoga zavoda i Jadranskoga instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koji ju je preuzeo 1953., zahvaljujući činjenici da je njime ravnao Milan Marjanović prešla je u posjed Povijesnoga odjela Matice iseljenika Hrvatske te konačno odredište našla u Zavodu za migracije i narodnosti nakon njegova osnutka.¹²⁵ Dio građe predan je 1949. Pomorskom muzeju u Splitu radi opremanja planirane Baze za

¹¹⁸ Izvještaj Bartulice Jadranskom institutu, 18. 11. 1956.; Izvještaj o Iseljeničkoj izložbi u Zagrebu-Splitu-Rijeci, bez datuma (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142).

¹¹⁹ Nacrt izvještaja MIH-a upućeno JAZU, br. 29/1958, od 7. 1. 1958. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142).

¹²⁰ Iseljenički arhiv: izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142).

¹²¹ HOLJEVAC TUKOVIĆ, *Sumarni inventar: Iseljenički muzej*, 15-16. Fascikli u koje se odlagala građa bili su označeni natpisom „Iseljenički muzej” (npr. fascikl Narodno vijeće američkih Hrvata, HR-HDA-1614-MIH, Iseljenički muzej, kut. 3).

¹²² Iseljenički arhiv, izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142).

¹²³ U Ulici proleterskih brigada (danas: Ulica grada Vukovara) u Zagrebu, u blizini gradske vijećnice. Usp. „U Zagrebu će biti sagrađen dom iseljenika”, *Borba* (Zagreb), 27. 6. 1958.; „U Zagrebu će biti sagrađen Dom iseljenika”, *Novi list* (Rijeka), 29. 6. 1958.; „Iseljenički muzej u Zagrebu”, *Glas Slavonije* (Osijek), 27. 2. 1959. i dr.

¹²⁴ IVANOVIĆ, „HR-HDA-1610, Zavod za migracije i narodnosti”, 494-495.

¹²⁵ Iseljenički arhiv, izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljeničtva, kut. 142). Usp. IVANOVIĆ, „HR-HDA-1610, Zavod za migracije i narodnosti”, 494-495; IVANOVIĆ, „HR-HDA-292, Ministarstvo rada NRH”, 325-327.

prihvat iseljenika povratnika (grafikoni, novine, fotografije i drugi muzejski predmeti poput rudače, zastava i znački).¹²⁶ Građa je čitavo vrijeme bila pod paskom onih koji su ju u međuraću prikupljali, ali i predmetom kontinuirane obrade. Sam Bartulica pokušao ju je srediti, kao i građu nastalu radom Odsjeka za kulturno-prosvjetni rad Iseljeničkoga komesarijata te onu iz podružnice Muzeja u Splitu i Arhiva JNO-a, koja je 1950. dopremljena u Zagreb.¹²⁷ Nakon ulaska muzejske građe u posjed Zavoda za migracije i narodnosti pojedine su cjeline postale sastavnim dijelom njegovih zbirki, poput muzejske zbirke fotografija ili dijela knjižnoga fonda.¹²⁸ Neki su dijelovi građe ostali intaktni, kao dio cjeline Muzeja (prepiska Muzeja, knjige posjeta i sl., izvorni materijal iseljeničkih udruženja, društava i gospodarskih subjekata, plakati, povelje, pisma iseljenika, posjetnice, programi i pozivnice za različita događanja, novinski isječci i dr.). Ta je građa, kao arhivski fond Muzeja, preuzeta u Hrvatski državni arhiv od Instituta za migracije i narodnosti s obzirom na to da je Institut od 1987. bio sljednik Zavoda.¹²⁹ Zbirka fotografija ostala je i po preuzimanju u Hrvatski državni arhiv u fondu Zavoda za migracije i narodnosti. Nije isključeno da su neki dijelovi građe koji su bili korišteni za izložbe 1950-ih ostali u Matici iseljenika i da su tako dospjeli u arhivski fond Matice iseljenika Hrvatske, kao što se dijelovi dokumentacije vezane uz organizaciju tih izložbi nalaze u fondu Muzeja.¹³⁰ Dokumentacija koju su zajednički koristili Odsjek za kulturno-prosvjetni rad Iseljeničkoga komesarijata i Muzej, uglavnom razni isječci iz tiska, bili su predmetom sređivanja koje je Bartulica započeo mnogo prije, ali ga je definitivno završio u poraću, nadijevajući toj cjelini naziv Iseljenički arhiv. Njoj je priklopio i isječke iz tiska nastale do 1955., a pod tim je nazivom cjelina i dospjela u Hrvatski državni arhiv.¹³¹

Zaključak

Iseljenički muzej djelovao je u međuratnom razdoblju kao jedinstveni muzej na području Kraljevine Jugoslavije. Sjedište mu je bilo u Zagrebu, a od 1937. djelovala je i njegova podružnica u Splitu. Bio je i jedan od tek dviju

¹²⁶ Odluka ministra rada NRH Alojza Valečića, 24790/1949 (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljništva, kut. 142).

¹²⁷ Iseljenički arhiv, izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljništva, kut. 142).

¹²⁸ Dio muzejske knjižnice, prema podacima koje sam dobila od voditeljice Knjižnice Instituta za migracije i narodnosti Viktorije Kudra Beroš, dospio je u Beograd i Split, a možda i na neka druga mjesta. Pretpostavljam da je riječ o građi koja je dospjela u Split ne samo nakon nego i prije rata, u vezi s radom ogranka Muzeja, te o materijalu koji je 1940. dospio u Beograd, ali i Ljubljani. Moguće je da se radi o još ponekoj knjižnici nakon Drugoga svjetskog rata s obzirom na ukupni put kojim je građa prošla.

¹²⁹ HOLJEVAC TUKOVIĆ, *Sumarni inventar: Iseljenički muzej*, 8.

¹³⁰ HR-HDA-1619, Iseljenički muzej, kut. 2 („Sa iseljeničke izložbe”).

¹³¹ Iseljenički arhiv, izvještaj i prijedlog, 9. travnja 1957. (HR-HDA-1614-MIH, Povijest iseljništva, kut. 142). Iseljenički arhiv trenutačno je u fondu SORIS-a.

ustanova koje su se u to vrijeme u svijetu bavile prikupljanjem građe isključivo o iseljeništvu.

S obzirom na okolnosti i vrijeme nastanka, Muzej je u političkom smislu njegovao jugoslavenski koncept, pa je i prikupljao odgovarajuću građu. Primarno je prikazivao aktivnosti iseljeničtva vezane uz nastanak Kraljevine SHS/Jugoslavije, u čemu je hrvatsko iseljeničtvo imalo važnu ulogu u okviru JNO-a u južnoameričkim državama i Jugoslavenskoga narodnog vijeća u SAD-u. No prikupljao je i građu o ostalima vidovima života iseljenika, od gospodarstva do znanosti, obrazovanja i kulture, te je prikazivao njihov doprinos novim životnim zajednicama, u spektru od „običnih” iseljenika do istaknutih pojedinaca. Dokumentirao je i prikazivao i rad jugoslavenske iseljeničke službe i statističke podatke o migracijskim kretanjima. Pored trodimenzionalnih predmeta, koji su bili tek sporadični dio fundusa, Muzej je primarno prikupljao i stvorio bogatu zbirku novina, časopisa, knjiga, letaka i drugoga sitnog tiska, u manjoj mjeri i raznovrsnih rukopisnih dokumenata te iznimnu zbirku fotografija. Svojom je nadležnošću pokrивao područje čitave države, no kako je udio Hrvata među dotadašnjim iseljeničtvom bio brojčano dominantan, jasno je da je građa o iseljenicima s hrvatskih područja činila najveći dio fundusa Muzeja. Veći dio spisa i druge rukopisne građe te sitnoga tiska Muzeja sačuvan je u Hrvatskom državnom arhivu kao sastavni dio istoimenoga fonda. Pojedini segmenti građe postali su dijelom drugih arhivskih fondova ili još uvijek živućih institucija. To poglavito vrijedi za zbirku fotografija, koja je preuzeta u Hrvatski državni arhiv kao dio fonda Zavoda za migracije i narodnosti, te zbirku publikacija, koja je postala sastavnim dijelom knjižnice Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu, ali i više drugih knjižnica. Građa koja se odnosila na slovensko i srpsko iseljeničtvo sačuvana je u Zagrebu najviše u fotomaterijalu, a preostali je dio (koji se odnosio na područja izvan Banovine Hrvatske) Milostislav Bartulica, kao ravnatelj Iseljeničkoga muzeja, predao 1940. područnim iseljeničkim organizacijama u Ljubljani i Beogradu.

Svojim radom Muzej je bio ne samo mjesto prikupljanja, istraživanja i prezentiranja građe, u čijoj je obradi glavnu ulogu imao Milostislav Bartulica, nego i mjesto okupljanja i razgovora o iseljeničtvu. Zahvaljujući Bartulici Muzej se otvorio najširoj javnosti. U relativno kratkom razdoblju postojanja istaknuo se i sudjelovanjem na dvjema velikim izložbama u zemlji i inozemstvu: Jadranskoj, održanoj 1938. u Zagrebu, i Svjetskoj, održanoj 1939. u New Yorku. Na objema je izazvao znatan interes publike. Bogatim materijalom i prezentacijom stalnoga postava, ali i gostovanjima, Muzej je pridonio tome da iseljavanje, posebice s hrvatskih područja, bude prikazano u skladu sa svojim opsegom te da doprinos iseljeničtva (jugoslavenskoga, ali i hrvatskoga) drugim kulturama, ali i ishodišnoj sredini, bude vidljiviji. Iako je djelovao kratko, Muzej i danas fascinira bogatstvom i raznovrsnošću provedenih aktivnosti i prikupljenom građom nadasve zahvaljujući entuzijazmu i naporima svojih osnivača i upravitelja, poglavito Fedora Aranickoga i Milostislava Bartulice. U vrijeme kada se teme migracija i iseljeničtva ponovno aktualiziraju oni svojim postignućima i entuzijazmom mogu i trebaju biti poticaj za osnutak novoga

iseljeničkog muzeja (ili više njih), dakako oblikovanog (ili oblikovanih) u kontekstu novoga vremena i novih tehnoloških mogućnosti.¹³²

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

– fond 890, Zbirka personalnih spisa: Zbirka personalnih spisa državnih službenika, 1892. – 1950-ih.

– fond 967-SORIS: Savez organizacija iseljenika (1928. – 1940.).

– zbirka 1353, Grupa VI: Građanske stranke i društva, 1918. – 1941.

– fond 1610-ZMiN: Zavod za migracije i narodnosti (1965. – 1987.).

– fond 1614-MIH: Matica iseljenika Hrvatske (1951. – 1989.).

– fond 1619, Iseljenički muzej (1933. – 1940.).

– fond 1790, Nebojša Travica (1907. – 1939.).

Objavljeni izvori i tisak

Borba (Zagreb), 1958.

Glas Slavonije (Osijek), 1959.

Hrvatski iseljenik (Zagreb), 1940.

Iseljenički muzej (Zagreb), 1935-1940.

Novi iseljenik (Zagreb), 1929, 1933-1938.

Novi list (Rijeka), 1958.

Službene novine (Beograd), 1922.

Literatura

„1939 New York World’s Fair”. Wikipedia. Pristup ostvaren 21. 1. 2018. https://en.wikipedia.org/wiki/1939_New_York_World%27s_Fair.

ANDRIČEVIĆ, Drago F. „Međunarodna iseljenička služba”. *Novi iseljenik* 18 (1938), br. 2: 7.

ANTIĆ, Ljubomir. *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

ANTIĆ, Ljubomir. „Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvoga svjetskoga rata”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 20 (1987): 101-127.

¹³² Dvije takve inicijative pokrenute su tijekom proteklih dvanaestak godina unutar Hrvatske matice iseljenika: jedna 2006. u Zagrebu (prema podatcima koje sam dobila od jednoga od recenzenata) pod nazivom „Muzej hrvatskog iseljeničtva” (voditeljica Ljerka Galić), a novija je projekt Virtualnoga muzeja iseljeničtva Dalmacije pokrenut 2017. u Splitu u okviru Matičine podružnice (voditeljica Branka Bezić Filipović), vidi: Virtualni muzej iseljeničtva Dalmacije, <http://hpms-opid.com/index.php>.

ARANICKI, Fedor. *Naša migraciona statistika za godinu 1928*. Zagreb: SORIS, 1929.

B. „Proslava Iseljeničke nedjelje”. *Novi iseljenik* 17 (1938), br. 12: 5-7.

BARTULICA, Milostislav. „100-godišnjica našeg iseljeničtva”. *Novi iseljenik* 17 (1938), br. 10: 1-2.

BARTULICA, Milostislav. *Hrvatsko izseljeničtvo u svjetlu brojitbe*. Zagreb, 1942 [poseban otisak]. Izvorno u: *Naša domovina*, sv. 1. Zagreb: Glavni ustaški stan, 1942, 151-164.

BARTULICA, Milostislav. „Iseljenička služba”. *Hrvatski iseljenik* 19 (1940), br. 5-6: 1-2.

BARTULICA, Milostislav. „Značenje Prve iseljeničke izložbe u Zagrebu”. *Iseljenički muzej* 4 (1938), br. 12: 2-4.

„Bosiljevac, Drago”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 21. 1. 2018. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8914>.

BUČIN, Rajka. „Državna iseljenička služba od 1918. do 1941. godine: ustroj i djelatnost tijela sa sjedištem u Zagrebu”. *Arhivski vjesnik* 60 (2017): 37-60.

BUČIN, Rajka; JUKIĆ, Marijana; ŠARIĆ, Tatjana. *Hrvatsko iseljeničtvo kroz fondove i zbirke HDA (od kraja 19. st. do Drugog svjetskog rata)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

ČIZMIĆ, Ivan. „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku kao dio europskih migracijskih tijekova”. *Društvena istraživanja* 7 (1998), br. 1-2: 127-146.

ČIZMIĆ, Ivan. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1974.

ČIZMIĆ, Ivan. „O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880-1914.” *Historijski zbornik* 27-28 (1974-1975): 27-47.

ČIZMIĆ, Ivan; KLEMENČIČ, Matjaž. „Hrvatski i slovenski misionari kao izumitelji i istraživači američkog zapada i srednjeg zapada”. *Društvena istraživanja* 11 (2002), br. 4-5: 761-783.

ČIZMIĆ, Ivan; SOPTA, Marin; ŠAKIĆ, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

„Danish Emigration Archives”. AEMI. Pristup ostvaren 21. 1. 2018. <https://aemi.eu/the-danish-emigration-archives/>.

HOLJEVAC, Većeslav. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.

HOLJEVAC TUKOVIĆ, Ana. *Sumarni inventar: Iseljenički muzej (1933. – 1941.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

HRANILOVIĆ, Nada. „Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata”. *Migracijske teme* 3 (1987): 325-334.

HRANILOVIĆ, Nada. „Novinstvo hrvatskog iseljništva 1883. do 1940.” U: *Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978, 502-516.

HUMSKI, Vera. „Pregled povijesti muzeja u Hrvatskoj: 19. i 20. st. (do 1945.) s bibliografijom”. *Muzeologija* 24 (1986): 5-63.

„Iseljenička služba”. U: *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske*. Zagreb: Tisak zaklade tiskare Narodnih novina, 1940, 241-246.

„Iseljenički muzej”. *Studia croatica*. Pristup ostvaren 21. 1. 2018. <http://www.studiacroatica.org/lupis/lupis010.htm>.

„Ivan Lupis Vukić”. Wikipedia. Pristup ostvaren 31. 7. 2018. https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Lupis_Vuki%C4%87.

IVANOVIĆ, Snježana. „HR-HDA-1610, Zavod za migracije i narodnosti”. U: *Iseljništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, ur. Vlatka Lemić i Rajka Bućin. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015, 494-499.

IVANOVIĆ, Snježana. „HR-HDA-1619, Iseljenički muzej”. U: *Iseljništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, ur. Vlatka Lemić i Rajka Bućin. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015, 473-477.

IVANOVIĆ, Snježana. „HR-HDA-292, Ministarstvo rada NRH”. U: *Iseljništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, ur. Vlatka Lemić i Rajka Bućin. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015, 325-329.

„Jadranska straža”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 31. 7. 2018. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28476>.

KLINGER, William. „Počeci masovne migracije u Ameriku”. U: *Veliki val. Iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880. – 1914.*, ur. Ervin Dubrović. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012, 11-21.

KOLAR, Mira. „Artur Benko Grado Bojnički kao evidentičar migracionih i masovnih gospodarsko-socijalnih kretanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća”. *Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja* 11 (2012), br. 22: 108-126.

KRALJEVIĆ, Iva. „Matica iseljenika Hrvatske 1964. – 1968.” *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 1: 71-92.

KRALJIC, John P. „Emigracija iz Austro-Ugarske 1880. – 1914.” U: *Veliki val. Iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880. – 1914.*, ur. Ervin Dubrović. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012, 37-45.

„Lupis-Vukić, Ivan Florio”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 31. 7. 2018. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37588>.

LUPIS-VUKIĆ, Ivo. „O važnosti Iseljeničkog muzeja”. *Novi iseljenik* 13 (1934), br. 7: 2.

M. „Svjetska izložba u New-Yorku”. *Novi iseljenik* 18 (1939), br. 8: 3-4.

„Marjanović, Milan”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 31. 7. 2108. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37588>.

„Milan Marjanović”. Wikipedia. Pristup ostvaren 31. 7. 2018. https://hr.wikipedia.org/wiki/Milan_Marjanovi%C4%87.

„Milostislav Bartulica”. Wikipedia. Pristup ostvaren 30. 7. 2018. https://hr.wikipedia.org/wiki/Milostislav_Bartulica#cite_note-1.

MLADINIĆ-MACHIEDO, Norka. *Jadranska straža 1922. – 1941*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.

NEJAŠMIĆ, Ivo. „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa”. *Migracijske i etničke teme* 30 (2014), br. 3: 405-434.

RAKO, Matko. *Sumarni inventar fonda HR-DAZG-251 Zagrebački zbor (1909. – 1945.)*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2005.

STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, Anđelka. „Bartulica, Milostislav”. U: *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1983, 494-495.

ŠEPIĆ, Dragovan. *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. – 1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Virtualni muzej iseljništva Dalmacije. Pristup ostvaren 31. 7. 2018. <http://hpms-opid.com/index.php>

SUMMARY

The Emigration Museum in Zagreb (1933–1940)

The Emigration Museum in Zagreb (1933–1940) was a unique museum of its kind on the territory of the Kingdom of Yugoslavia in the period between the two world wars. Since the majority of the emigrants originated from the regions nowadays belonging to Croatia, the Museum was situated in Zagreb, same as most of the other emigration institutions of that time, but its jurisdiction covered the territory of the whole state. It also had a branch office in Split, opened in 1937 (managed by Ivan Lupis-Vukić) and, together with the Emigration Archives in Copenhagen, was one of the two institutions in the world specialising in collecting records or other documents related exclusively to the emigration from their territories. The reorganization of the state and the beginning of World War II, which took place in 1939, had a dramatic influence on the functioning of the Yugoslav emigration service, and it gradually collapsed by 1940. It also included the work of the Emigration Museum in Zagreb. Although the jurisdiction of the Museum covered the whole territory of the Kingdom, materials related to the Croatian emigration took the greatest part of its holdings, since the Croats had a predominance amongst the emigration, not only since the period of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later Yugoslavia), but as early as the days of the Austro-Hungarian Monarchy.

In the political sense, the Museum was oriented towards the presentation of the emigrants engaged in the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later Yugoslavia, in which Croats had a prominent role, especially through their activities in the organizations of the Yugoslav National Defence (*Jugoslavenska narodna obrana*) in South America and the Yugoslav National Committee (*Jugoslavensko narodno vijeće*) in the USA. Besides that, the Museum collected materials related to other aspects of emigrant life, covering a spectrum from the economy to science, education and culture, preserving and presenting the emigration's contribution to life in its new communities.

The Museum created a rich documentation and held collections of various objects. At the end of its work, the Museum's collections contained almost 150,000 items. A large part were newspapers, journals, books, and other printed materials (brochures, posters, ads, etc.), but it also possessed a respectable quantity of photographs, correspondence, personal documents, and other items. A part of them is preserved in the archival fonds of the Emigration Museum kept in the Croatian State Archives. The rest are preserved in other archival fonds of the Croatian State Archives or in the in-house archives of still active institutions. Above all, that is the case with the rich collection of photographs, which is part of the fonds of the Institute for Migration and Ethnic Studies (1965–1987) in the Croatian State Archives, but also with the collection of publications which is kept in the Library of the still active Institute for Migration and Ethnic Studies (1987–) as well as in other libraries.

The Museum was not only a place of collecting, researching, or presenting documents, in whose processing Milostislav Bartulica (director of the Museum) took the most important role, but was also the place of gathering and of communication and debates related to the issues of emigration. Bartulica succeeded in opening the Museum to the broader public. The Museum participated in two big exhibitions at home and abroad: the Adriatic Exhibition in Zagreb in 1938 and the World Exhibition in New York in 1939. Its exhibits drew a lot of public attention in both cases. Possessing rich collections, presenting them at permanent exhibitions, and participating with them at other exhibitions, the Museum had an important impact on the public perception of the Yugoslav, but also of the Croatian emigration, of its scale and importance, not only for other cultures, but also domestically. Although the Museum did not operate for a long period of time, the richness of its collected materials and the variety of its activities are fascinating, most of all thanks to the enthusiasm and efforts of its founders and managers, Fedor Aranicki and Milostislav Bartulica. At a time when issues of emigration are drawing increasing interest, the profound attitude of Aranicki and Bartulica, their enthusiasm and variety of activities, might and should be inspiring for the initiatives related to the foundation of a new Emigration Museum (or several of them), in the new context and with new technological means.

Key words: emigration; Emigration Museum; Milostislav Bartulica; Fedor Aranicki; Ivan Lupis-Vukić; *Novi iseljenik*; *Hrvatski iseljenik*